

Nr 40

Utlåtande i anledning av väckta motioner om bättre utnyttjande av välutbildad arbetskraft, m. m.

I de till allmänna beredningsutskottet hänvisade likalydande motionerna I: 632 av herr *Lundström m. fl.* och II: 778 av herr *Ohlin m. fl.* hemställas att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte uttala,

1. att Kungl. Maj:t tillser att inom ramen för såväl långtidsutredningarna och planeringsrådet som i andra planerande instanser åtgärder vidtages för att belysa de vinster samhället har att hämta ur ett bättre utnyttjande av den välutbildade arbetskraften samt för att över huvud taget undersöka var de mest besvärande flaskhalsarna finnes och hur förbättringar bäst bör sättas in, samt

2. att Kungl. Maj:t för riksdagen redovisar de från dessa utgångspunkter vidtagna åtgärderna.

De av motionärerna upptagna frågorna berör åtskilliga områden av den aktuella samhällspolitiken. I motionerna behandlas således frågor om arbetsmarknads-, utbildnings- och lokaliseringpolitiken ävensom frågor rörande löne- och skattepolitiken, den allmänna socialpolitiken, bostadspolitiken och den allmänna ekonomiska politiken.

Motionärerna anför bl. a. att »kösamhället» medför allvarliga samhälls-ekonomiska konsekvenser för praktiskt taget alla svenska medborgare liksom för folkhushållet, framför allt genom ett alltför ringa utnyttjande av den välutbildade och därigenom dyrbara arbetskraft som nu av bl. a. skatte- och trivselskäl avstår från att använda sin utbildning. Samhällets kostnader för denna utbildning blir på så sätt en oräntabel investering.

I fortsättningen behandlas rådande bristsituation på vårdområdena, på bostadsområdet och inom utbildningsväsendet.

Motionärerna behandlar vidare utbildningens betydelse för samhälls-ekonomien.

Avslutningsvis anför motionärerna:

En uppgift som hittills föga beaktats av den utbildningsekonomiska forskningen är att söka mäta det samhällsekonomiska bortfall, som uppkommer genom att välutbildad arbetskraft inte utnyttjas för det yrkesändamål den själv angett genom sitt val av utbildning. Man kan fråga efter den kapitalförlust som uppstår genom att de pengar som satts in i vederbörande utbildning — både privata och allmänna medel — ger bristfällig återbäring. Viktigare är att bedöma det årliga bortfall som sker genom att vederbörande inte har inkomst av förvärvsarbete. Detta betyder inte att det arbete som

den välutbildade gifta kvinnan utför i hemmet undervärderas. Man kan dock inte bortse ifrån att dessa kvinnors arbetsinsatser i hemmet ekonomiskt ger mindre utbyte än den inkomst man erhåller i det yrke för vilket utbildningen är avsedd. Vi vill än en gång understryka att vi på intet sätt vill avråda kvinnlig ungdom ifrån att skaffa sig dyrbar yrkesutbildning; tvärtom. Vårt syfte är att visa hur illa samhället självt ordnar för sig och sina medborgare, när skattepolitik, arbetsvillkor och serviceförhållanden arrangeras så, att de snarare motverkar än stimulerar den välutbildade arbetskraften att utnyttja sin utbildning.

Situationen år 1960 i fråga om kvinnliga folkskollärare, läkare och sjuksköterskor framgår av att antalet förlorade »årsverken» bland kvinnliga folkskollärare, som avstått från att gå i tjänst, var 4 230. Motsvarande siffra för kvinnliga läkare var 270 och för sjuksköterskor 15 017. Den sammanlagda utbildningskostnaden, som detta år icke gav någon återbäring för de tre valda yrkeskategorierna, kan uppskattas till minst 600 milj. kronor om man räknar med att kostnaderna under utbildningstiden är för blivande sjuksköterskor 12 000, för läkare 12 500 och för folkskollärare 10 000 kronor per år.

Motionärerna uttalar vidare:

Så enkelt är det emellertid inte att räkna fram vad ointresset för den välutbildade arbetskraften kostar samhället. Dels måste man dra ifrån vissa servicekostnader som uppkommer i samhället, när en välutbildad går i arbete, som överstiger den summa arbetsinsatsen i hemmet värderats till, dels måste man betrakta som självklart och angeläget att en gift kvinna stannar i hemmet den tid hon själv önskar vårda sina barn.

Den allvarligaste aspekten på misshushållning av här exemplifierat slag får man emellertid inte genom beräkningar av detta slag, som enbart avser att ge ett begrepp om storleksordningen av förlusterna. Det är det faktum att vi i dag så dåligt använder de resurser vi har som i stor utsträckning är orsaken till kriser och köer inom sjukvård och utbildning. Om vi lyckats bättre använda dessa resurser skulle vi redan därigenom kunna ge de sjuka bättre vård och ungdomen bättre utbildning.

Beträffande motiveringen i övrigt hänvisas till motion II: 778.

Utskottet har inhämtat yttrande över motionerna från arbetsmarknadsstyrelsen, universitetskanslern, skolöverstyrelsen och överstyrelsen för yrkesutbildning.

Arbetsmarknadsstyrelsen anför:

Sverige måste under nu överskådlig tid, d. v. s. till framåt år 1980 — under något så när stabil ekonomisk utveckling — räkna med knappa arbetskraftstillgångar totalt sett. Befolkningens totala numerär, dess ålderssammansättning och den starkt ökande utbildningsfrekvensen i åldrar upp till 25 år medför att landet under 1970-talet får räkna med stagnerande arbetskraftstillgångar antalsmässigt och sett från arbetsvolymsynpunkt (antal arbetstimmar) en minskning beroende på bland annat förkortad arbetstid, ökad semester och ökad deltid. Arbetsmarknadsstyrelsens prognosinstitut kommer att under våren framlägga räkningar som närmare belyser dessa frågor.

Det är under sådana förhållanden ytterligt önskvärt, att de tillgängliga arbetskraftsresurserna i största möjliga utsträckning utnyttjas. Den största knappheten på arbetskraft har gällt den med yrkesutbildning såsom yrkesarbetare av olika slag inom industrien, ingenjörer, sjukvårdspersonal, lärare och flertalet grupper av akademiskt utbildade. Så långt styrelsen kan bedöma kommer efterfrågan på dessa grupper att öka i takt med rationaliseringen inom industrien och utbyggnaden av skolväsendet och sjukvården. Det är enligt styrelsens uppfattning nödvändigt att man söker nå fram till en arbetsmarknadspolitik som med lika stor energi söker lösa arbetskraftsbristens problem som hittills arbetslöshetsproblemen.

Delvis kan här samma metoder komma till användning, i vissa fall kompletterade med andra. Över huvud taget torde kunna påstås, att arbetskraftsbristen måste mötas med ett mycket bredare men samtidigt mer individuellt avpassat register av åtgärder, som bör stå till arbetsmarknadsverkets förfogande för åtgärder som ligger inom dess verksamhetsområde.

Allmänt torde kunna sägas, att arbetsmarknadspolitiken bör söka skapa en så flexibel arbetsmarknad som möjligt. Flexibiliteten bör även innefatta sådana förhållanden som berör arbetstidens omfattning och förläggning. Förändringar i arbetskraftsbehov sker snabbt och förutsätter en stor geografisk och yrkesmässig rörlighet av helt annan omfattning än tidigare. Åtskilliga såväl organisatoriska som administrativa hinder måste övervinnas, innan den geografiska rörligheten kan från arbetsmarknadssynpunkt betraktas som tillfredsställande. Den utbildningsverksamhet som för närvarande rubriceras som omskolning bör enligt styrelsens mening utbyggas till att även omfatta kompletterande vidareutbildning, då flaskhalsarna på arbetsmarknaden i huvudsak utgöres av brist på kvalificerad arbetskraft. Inom de olika studieförbunden bedrivs för närvarande i form av studiecirkelverksamhet en sådan verksamhet för tjänstemän. Man torde kunna förutsetta, att denna verksamhet inom några få år måste få en helt annan bredd.

Den höjning av skolunderbyggnaden som nu genomföres bland ungdomarna kan också ses som ett led i att ge arbetskraften bättre möjligheter att anpassa sig till förändrade arbetsmarknadssituationer. Det är därvid av vikt att några formella kompetenskrav avpassade efter formell skolunderbyggnad eller skolmässigt genomgången utbildning ej onödigtvis skapas, då detta starkt bidrager till stelhet i anpassningsmöjligheterna.

För att skapa en rörligare arbetsmarknad behövs givetvis också en effektivt arbetande arbetsförmedling, där när det gäller den kvalificerade arbetskraften inte minst tjänstemannaförmedlingen och yrkesvägledningen spelar en viktig roll. Arbetsförmedlingen bör lokalt snabbt kunna anpassas till nya behov.

Ovanstående synpunkter är av mera allmän natur och har av arbetsmarknadsstyrelsen tidigare redovisats i promemorior och anslagsäskanden under senare år. Styrelsen vill i det följande något mera detaljerat redovisa några av de åtgärder som vidtagits speciellt med avseende på den kvalificerade arbetskraften och då särskilt den kvinnliga.

Den 5 april 1963 antog arbetsmarknadsstyrelsen ett särskilt arbetsmarknadspolitiskt program avseende arbetskraft med längre utbildning. Bland de åtgärder som där berördes kan nämnas: förstärkning av prognosverksamheten med tanke på bland annat utbildningsplanering och yrkesvägledning; fortsatt utbyggnad av yrkesvägledningen bland annat vid gymnasier och fackskolor; praktikförmedling och tjänstemannaförmedling bör erhålla

resurser som svarar mot arbetsmarknadens förändringar mot en allt större tjänstemannaandel.

Särskilt bör enligt styrelsens uppfattning tjänstemannaförmedlingen snabbt förstärkas, där arbetsbelastningen starkt vuxit under senare år. Nedanstående tablå ger en viss om än summarisk översikt över utvecklingen mellan åren 1950 och 1960 resp. 1960 och 1962 vad gäller ökningen av antalet sökande, lediga platser och tillsatta platser.

Ökning av antalet	Med längre utbildning		Övriga	
	1950—1960	1960—1962	1950—1960	1960—1962
Sökande	13 900	16 000	9 800	8 100
Lediga platser	22 800	19 900	26 200	5 800
Tillsatta platser	13 650	17 600	21 650	3 700

På lärarförmedlingssidan har antalet tillsatta platser mellan åren 1960 och 1963 ökat från 20 270 till 41 444, medan antalet lediga platser ökat från 23 247 till 49 592 under samma period. Det torde kunna förutsättas, att förmedlingsverksamheten effektivt bidragit till att mobilisera de arbetskraftsreserver som är lämpliga för läraryrket.

När det gäller åtgärder för att underlätta möjligheten för gifta kvinnor att ta förvärvsarbete har styrelsen vidtagit ett flertal åtgärder i vissa fall i samarbete med andra berörda ämbetsverk, då främst överstyrelsen för yrkesutbildning, medicinalstyrelsen och skolöverstyrelsen. Styrelsen har sålunda medverkat till att ett stort antal kurser för kvinnor, som en längre tid varit borta från förvärvsarbete, kommit till stånd. Dessa kurser har dels haft karaktär av grundläggande utbildning, dels av repetitionskurser.

För sjukvårdens del har speciella kurser för laboratoriepersonal, röntgenassistenter, radioterapiassistenter och operationsassistenter organiserats. Intaget av elever kan nästa år beräknas uppgå till mellan 600 och 700. Vidare har repetitionskurser anordnats för sjuksköterskor och sjukgymnaster, som en längre tid varit borta från yrket. Under budgetåret 1962/1963 genomgick 164 sjuksköterskor och 106 sjukgymnaster sådana kurser.

Liknande kurser organiserades även för förskollärare och socionomer med 45 resp. 27 deltagare. Skolöverstyrelsen har vidare organiserat särskilda ämneslärarkurser för personer lämpade för läraryrket. Arbetsmarknadsstyrelsen planerar att inom ramen för tillgängliga resurser bygga ut denna verksamhet med kurser även för barnavårdslärare, hushållslärare, ekonomiföreståndare, gymnasieekonomer och amanuenspersonal för statlig förvaltning. Enligt styrelsens uppfattning måste verksamhet av här berört slag starkt intensifieras, om samhället skall kunna tillgodogöra sig den vidareutbildade kvinnliga arbetskraften, som av olika skäl varit borta från förvärvslivet ett antal år.

Ett av de svåraste problemen när det gäller kvinnorna på arbetsmarknaden gäller bantillsynen. Arbetsmarknadsstyrelsen medverkar i samarbetsgrupp vari även bostadsstyrelsen, skolöverstyrelsen och socialstyrelsen ingår.

Gruppen har till uppgift att biträda kommunerna i planläggning och utbyggnad av dag- och fritidshem för barn vars föräldrar har förvärvsarbete. En utbyggnad planeras fram till 1970 med ca 10 000 daghemsplatser och 2 500 platser på fritidshem, d. v. s. en fördubbling mot för närvarande. Detta medför i sin tur ett starkt ökat behov av förskollärare, varför skolöverstyrelsen planerar en utbyggnad av förskoleseminarierna, så att examinationen kan öka från för närvarande 225 till ca 700 år 1967.

Styrelsen delar sålunda motionärernas synpunkter, då det gäller nödvändigheten av åtgärder för att skapa möjligheter för de kvinnor som så önskar att söka sig ut på arbetsmarknaden. Särskilt bör då dessa åtgärder inrikta sig på den utbildade arbetskraften. Styrelsen förutsätter, att de olika myndigheter och planeringsorgan som f. n. utreder den kommande samhällsutvecklingen har sin uppmärksamhet riktad på av motionärerna berörda problem och även i betänkanden och promemorior redovisar sina resultat och synpunkter på lösandet av problemen.

Universitetskanslern fäster uppmärksamheten på det hinder för utnyttjande av den välutbildade kvinnliga arbetskraften som ligger däri, att den gifta kvinnan mången gång icke kan erhålla för hennes utbildning lämpat arbete på den ort, där makarna är bosatta och anför i övrigt följande:

Kanslersämbetet vill liksom motionärerna understryka betydelsen av effektiv samhällsplanering men även erinra att möjligheterna för ett samhälle att utvidga sitt utbildningsväsende är i stor utsträckning beroende av tillgången på personer med kompetens att meddela den utbildning som är önskvärd. När för närvarande nära $\frac{1}{4}$ av årskullen kan mottagas till gymnasial utbildning och $\frac{2}{3}$ av årskullen till utbildning motsvarande grundskolans högstadium, bör hållas i minnet att de lärare som behövs för denna utbildning delvis rekryteras från årskullar, av vilka blott $\frac{1}{25}$ — $\frac{1}{50}$ avlade studentexamen. Om hänsyn även toges till det ökade lärarbehov, som framkallats av utbildningens specialisering och av reduktioner av läraravdelningarnas storlek etc., samt till att en motsvarande av kvantitativa och kvalitativa faktorer betingad tillväxt av lärarantalet pågår också på högre utbildningsstadier står det klart att samhället möter högst betydande svårigheter att tillgodose lärarbehovet. Dessa problem torde icke vara begränsade till nuläget utan kan beräknas föreligga även framdeles vid fortskridande ekonomisk expansion och standardhöjning, och problemen synes över huvud taget vara oundvikliga i samhällen, vars ekonomi är stadd under utveckling.

Det kan antagas att svårigheterna att rekrytera ändamålsenligt utbildad arbetskraft i sådana samhällen kommer att successivt än ytterligare ökas — förutom på grund av ökade anspråk på utbildning av ungdom — på grund av växande behov av fortbildning och omskolning av redan utbildad arbetskraft, ej minst arbetskraft med akademisk utbildning. När i motionerna framhålles vikten av att stimulera den välutbildade arbetskraftens utnyttjande bör beaktas att den utbildning den arbetskraft erhållit, som under en tid ej deltagit i yrkesverksamhet, i många fall ej är adekvat när vederbörande är beredd övergå i yrkestjänst. En ofta omfattande fortbildning kan vara nödvändig. Men även i tjänst varande arbetskraft måste sannolikt framdeles beräknas behöva i betydligt större omfattning än nu successivt komplettera sin utbildning på grund av till exempel den grundläggande och tillämpade forskningens framsteg och för att kunna svara mot de krav som det alltmer kvalificerade yrkesarbetet ställer. Detta gäller yrkeskategorier av skilda slag — tekniker, lärare, läkare, tandläkare etc. Man måste alltså sannolikt som en normal företeelse räkna med att arbetskraft måste tidvis friställas för att undergå sådan fortbildning, eventuellt omskolning, vilket ytterligare ökar anspråken på kvalificerad arbetskraft som ersättare för arbetskraft under fortbildning och för utbildning av denna.

De i motionerna framförda synpunkterna om vikten av att samhället så väl som möjligt tillgodogör sig sin arbetskraft är alltså helt på sin plats.

Med tanke på det nyss angivna, växande behovet av arbetskraft för fortbildning m. m. skulle ämbetet önska än starkare än i motionerna skett framhålla vikten av en förutseende behandling från samhällets sida av dylika arbetskraftsfrågor. Dessa problem är också som bekant föremål för uppmärksamhet i skilda sammanhang. Åtskilliga åtgärder har redan vidtagits — såsom även delvis i motionerna angivits — för att mer allsidigt och ändamålsenligt nyttiggöra tillgänglig arbetskraft. Kanslersämbetet erinrar om åtgärderna för att till läroanstalter knyta personer, anställda vid industriföretag etc., om strävandena att anlita överårig personal — exempelvis pensionerad militär personal — och gifta kvinnliga akademiker. Åtgärder av denna art har delvis förverkligats även vid de akademiska läroanstalterna, och möjligheterna att vid dessa gå vidare på denna väg bör ytterligare övervägas.

Ämbetet utgår från att dessa frågor uppmärksammas i det fortsatta planeringsarbetet. De utredningar som skett under senare år har bidragit till en klarare belysning av utbildnings- och personalbehoven än som tidigare varit möjligt. Därför kan frågorna nu angripas säkrare än förr varit möjligt. Tillkomsten av det utbildningsråd för fortlöpande samråd i planeringsfrågor rörande utbildningsväsendet, varom förslag framlägges i årets statsverksproposition, torde komma att än ytterligare underlätta arbetet. Framgången i arbetet är i hög grad beroende av att de akademiska läroanstalterna utrustas så att de kan kvantitativt och kvalitativt svara för den kvalificerade yrkesutbildning för samhällets olika fält, som ankommer på dem.

Skolöverstyrelsen anför bl. a.:

Vad först lokalplaneringen beträffar, är denna avhängig av sådana faktorer som barnkullarnas storlek, elevtillströmningen till icke-obligatoriska skolor, klass- och gruppstorleken, befolkningsomflyttningarna samt omstruktureringen av näringslivet och samhällslivet i övrigt samt därav föranledda skolreformer. Problemet är icke endast att bygga skolhus. De nya skolbyggnaderna måste vara funktionsdugliga med avseende på de nya skolformer, som enligt statsmakternas redan fattade eller väntade beslut skall ersätta de äldre. Behovet av en utvidgning av skolbyggnadsverksamheten är närmast beroende av dels den takt med vilken grundskolereformen skall genomföras, dels de beslut vilka statsmakterna kan komma att fatta beträffande gymnasiet och fackskolans framtida organisation och verksamhet. Skolöverstyrelsen vill dock med hänsyn till motionernas övriga innehåll betona, att någon minskning av skolbyggnadsverksamheten till förmån för andra investeringsområden icke kan ske utan att skolreformernas genomförande i beslutad eller beräknad takt äventyras.

Vad lärarplaneringen beträffar påverkas denna i stort sett av samma faktorer som skolbyggnadsplaneringen. Av vikt är att uppmärksamma att skolan efter de olika skolreformernas genomförande behöver lärare med delvis annan utbildning än hittills. Innan statsmakterna tagit slutgiltig ställning även till gymnasiet och fackskolans utformning, kan icke heller lärarutbildningen i detalj utformas. Arbetet härmed pågår inom lärarutbildnings-sakkunniga.

Behovet av olika lärarkategorier kan inte heller helt överblickas, innan erfarenhet vunnits av föräldrarnas fria ämnesval för sina barn i grundskolan och av ungdomarnas val mellan de gymnasiala utbildningsvägar, som erbjudes i allt rikare utsträckning. I detta avseende torde det dröja några år, innan någorlunda stabila förhållanden kan tänkas ha inträtt. Självfallet

måste tendenserna i dessa val ständigt noga uppmärksammas och de ändringar i lärarutbildningsdimensioneringen vidtagas, som finnes påkallade.

Bristen på lärare är i första hand en brist på lärare i läroämnen. Ytterst torde denna till viss del ha sin grund i tidigare decenniernas väsentligt lägre studentproduktion från det allmänna gymnasiet, vilken framgår av följande tabell:

Arligen	Antal avlagda stud.-ex.
1921/25	2 108
1931/35	2 515
1936/40	3 569
1950	4 497
1955	5 957
1960	9 136
1961	10 683
1962	12 726
1963	vt. 14 693
1964 (ber.tal)	17 000

Antalet gymnasieelever vid allmänt gymnasium, som 1950 var 16 741, utgjorde 1960 55 366 och är läsåret 1963/64 ca 72 000.

Den synnerligen kraftiga ökningen av antalet studentexamina och det starkt stegrade studerandeantalet på universitets- och högskolestadiet under senare år inger förhoppningar om att tillgången på akademiskt utbildad arbetskraft kommer att öka väsentligt under 1960-talet och därmed även lärartillgången.

Eftersom snabbutbildning av lärare med otillräcklig ämnesutbildning på längre sikt kan beräknas medföra vissa problem för skolväsendet, har skolöverstyrelsen inriktat sin ämnesutbildningsverksamhet främst på kurser, som i fråga om utbildningens kvalitet är jämställda med universitetens undervisning. Tillgången på handledare och lärare för en så kvalificerad utbildning är emellertid begränsad. Medel har i erforderlig utsträckning ställts till överstyrelsens förfogande för i stort sett all den undervisning som med upprätthållande av angivna kvalitetskrav kunnat anordnas. Överstyrelsen är med hänsyn till den markerade lärarbristen framförallt på grundskolans högstadium inriktad på en fortsatt utbyggnad av denna utbildning i all den omfattning tillgången på ledare för kurserna medger.

Vad här sagts om utbildningen av lärare i läroämnen gäller i huvudsak också om upprättande och utvidgningen av förskoleseminarierna, där bl. a. tillgången på kvalificerade handledare och institutioner för den handledda praktiken påverkar utbyggnadstakten.

Skolöverstyrelsen utnyttjar givetvis möjligheterna att jämte den i reguljär ordning utbildade lärararbetskraften använda personal med annan utbildning av sådant slag, som utgör en lämplig grund för lärarverksamhet. Härvid har uppmärksamheten i första hand riktats mot kategorier med annan högskoleutbildning än lärarinriktad sådan eller med gymnasieingenjörs- och gymnasieekonomutbildning. Speciellt glädjande har varit det intresse som under de senaste åren börjat visas från civilingenjörer för lärartjänst, detta inte minst med tanke på det nya gymnasiet, där det kommer att föreligga ett ökat behov av denna lärarkategori. Det finns inom denna grupp många, vilka bedömer lärartjänst såsom väsentligt fördelaktigare från ekonomisk synpunkt än tjänst inom näringslivet.

Skolöverstyrelsen har även sökt intressera ingenjörer av olika slag för deltidstjänstgöring inom skolan. Motionärerna har föreslagit centrala förhandlingar i denna fråga. Enligt den erfarenhet överstyrelsen vunnit på detta område, synes de bästa resultaten här vara att nå på det lokala planet med stöd från vederbörande bransch- och personalorganisationer. För att vinna sådant stöd fordras givetvis överläggningar och andra kontakter på central nivå. Sådant samarbete förekommer redan fortlöpande.

Skolöverstyrelsen har vidare för lärartjänstgöring sökt vinna pensionsavgångna officerare, som, i synnerhet då de genomgått artilleri- och ingenjörshögskolan, har goda kunskaper i matematik och vissa naturvetenskapliga ämnen.

Möjligheterna att få »hemmafruar» med akademisk utbildning att åtaga sig lärartjänstgöring begränsas i regel av deras bundenhet vid bostadsorten. För att eventuell tveksamhet inför inträde på skolans arbetsmarknad skall övervinnas, har överstyrelsen anordnat introduktionskurser för sådan arbetskraft.

Skolöverstyrelsen vill i detta sammanhang vitsorda de insatser som från arbetsförmedlingarnas sida gjorts för att uppspara personer, som kunnat tänkas vara lämpliga för lärartjänstgöring, samt påverka dem att anta lärartjänst.

Skolöverstyrelsen prövar fortlöpande möjligheterna att i all den utsträckning, som med hänsyn till skolans syfte är försvarlig, ersätta lärare med personal av annat slag, såsom assistenter, tekniker, skrivhjälp etc. för vissa slag av arbetsuppgifter, samt har framlagt åtskilliga förslag härom. Härtill kommer möjligheterna att genom andra hjälpmedel underlätta och effektivt lärares insatsen i skolarbetet. Då den pågående utvecklingen härutinnan torde vara utskottet bekant, synes här icke behöva lämnas någon närmare redogörelse.

Skolöverstyrelsen anser sig över huvud taget icke böra lämna någon acceptabel utväg oprövad, när det gäller att i nuvarande starka expansion av skolväsendet öka tillgången på godtagbar lärararbetskraft, så att den i och för sig ofrånkomliga återhållsamheten i utbyggnaden icke behöver bli för markant i förhållande till föräldrarnas och ungdomarnas snabbt växande efterfrågan på utbildningsmöjligheter — någon fullkomlig balans i detta avseende torde inte kunna nås annat än i samband med en mera påtaglig recession i den ekonomiska konjunkturen, vilket ju i sin tur motverkas genom bl. a. en expansiv utbildningspolitik. Skolöverstyrelsen vill emellertid i detta sammanhang framhålla, att en ännu aktivare rekryteringspolitik än hittills från skolans sida synes påkallad i den växande konkurrensen om den arbetskraft som har sådan utbildning som lämpar sig för lärarverksamhet. Överstyrelsen prövar förutsättningarna härför och får därvid anledning att överväga, vilka ytterligare anordningar som — inom ramen för det praktiskt möjliga — bör vidtagas för att göra läraryrket mera attraktivt. Därvid spelar inte minst trivseln i det dagliga skolarbetet en väsentlig roll.

Vad folkhögskolorna beträffar, vill överstyrelsen erinra om att dessas framtida ställning inom utbildningsväsendet troligen i betydande grad kommer att påverkas av reformerna på det gymnasiala utbildningsstadiet.

Skolöverstyrelsen vill slutligen erinra om att den omorganisation av skolväsendets centrala ledning, som avses skola genomföras under nästa budgetår, kommer att medföra väsentligt ökade resurser för planeringsverksamheten på utbildningsområdet.

Överstyrelsen för yrkesutbildning vitsordar att många kvalificerade sökande inom yrkesutbildningsväsendet måst avvisas på grund av platsbrist och anför vidare:

Detta förhållande torde emellertid icke i så hög grad ha berott på lärarbrist som på otillräcklig tillgång på lokaler. Detta innebär givetvis ej att det genomgående varit möjligt att anskaffa erforderlig lärarpersonal. Särskilt i fråga om vissa linjer har en besvärande brist givit sig till känna liksom i fråga om vissa enstaka skolor. Enligt överstyrelsens uppfattning har motionärerna något uppförstorat inträffade bristsituationer.

Motionärerna anser, att stora ansträngningar måste göras för att den planerade utvecklingen av gymnasier och fackskolor — det gymnasiala åldersstadiets två dominerande skolformer — inte hindras genom att samhället ej kan försörja skolorna med bl. a. lärare. De anser det vara nödvändigt att »genom lämpliga stimulans- och efterutbildningsåtgärder utnyttja den kår av framför allt gifta kvinnliga akademiskt utbildade lärare, som ej nu är i tjänst men som utgör en värdefull arbetskraftsreserv». Enligt motionärerna är antalet lärarutbildade men icke i tjänst varande lärare för närvarande påfallande stort. Vidare skall den yrkesutbildade gifta kvinnan, »utan att offra sina barns intressen, efter den tid hon själv önskar stanna i hemmet i samband med ett barns födelse, kunna återuppta yrkesverksamhet utanför hemmet».

Det går enligt sakens natur ej att undvika, att ett antal kvalificerade lärare och andra, särskilt gifta kvinnor, under kortare eller längre perioder ej utnyttjar sitt yrkeskunnande till förvärvsarbete. Den naturliga förklaringen till att kvalificerad kvinnlig arbetskraft för en tid drar sig ur förvärvslivet är givetvis äktenskap och barnsbörd. Många kvinnor vill gärna stanna hemma under barnens förskoleålder för att själva kunna ge dem den omvårdnad och uppfostran, som de anser vara önskvärd. Först då barnen nått skolåldern eller ännu senare är många av dessa kvinnor villiga att åter göra en insats inom yrkeslivet.

Överstyrelsens erfarenhet ger vidare vid handen, att många kvinnor med tidigare förvärvad kvalificerad utbildning som en tid varit »hemmafruar», finner det vara svårt att återgå till förvärvslivet just på grund av utvecklingen inom deras tidigare yrken. Detta gäller särskilt inom de tekniska yrkena ävensom vårdyrkena, men gäller även andra arbetsområden. En förutsättning för att dessa kvinnor skall kunna återvända till ett kvalificerat yrkesarbete är att de beredes tillfälle att genomgå fortbildnings- och uppföljningskurser. Detta förutsätter en betydande utbyggnad av fortbildningsverksamheten samt en viss nyorientering av rekryteringen till denna verksamhet mot de kategorier varom här är fråga.

Överstyrelsen vet även, att utbildningsverksamhet för vuxna i högre grad än utbildningen för ungdom förutsätter en aktiv och positiv inställning till verksamheten från de tilltänkta elevernas sida. Bland åtgärder, som i större utsträckning än tidigare bör vidtagas för att befrämja intresset för fortbildning hos före detta yrkesverksamma lärare och andra med gedigna fackkunskaper, som skulle tänkas kunna ifrågakomma som lärare, må nämnas följande: Utvidgning, intensifiering och fördjupning av den pedagogiska och fackmässiga kursverksamheten för lärare inom yrkesutbildningsväsendet, varvid kurser utformas särskilt med tanke på de tidigare yrkesverksamma; förbättringar av tjänstgöringsförhållandena; ökad informations-

verksamhet om lärarbanan; ökade möjligheter till resestipendier för fortbildning; olika trivselfrämjande åtgärder m. m. Lämpliga åtgärder av ovan nämnda art torde kunna locka fler deltagare till fortbildningsverksamheten och göra en återgång till lärarbanan mera attraktiv.

Fortbildning för gifta hemmakvinnor med tidigare förvärvad kvalificerad yrkesutbildning kan ej bedrivas med framgång eller få avsedd effekt annat än om de verkligen får möjlighet att delta i undervisningsarbetet; så kan ej ske med mindre frågorna rörande omvårdnaden av barnen under den tid mödrarna är på kurs får tillfredsställande lösningar. Olika vägar för att lösa härmed sammanhängande problem bör utredas och prövas praktiskt. Bland annat må här nämnas de förslag till att anordna lekskolor och daghem i anslutning till utbildnings- och arbetsplatser som på sistone framkommit.

En anledning varför väl kvalificerad lärar- och vårdpersonal m. fl. många gånger hindras från att gå ut i förvärvsarbete måste anses vara den inställning till frågor om ålder och hälsotillstånd, som alltjämt gör sig gällande på stora delar av arbetsmarknaden. Givetvis är det ej möjligt att helt bortse från nödvändigheten av en viss hänsyn till ålder och hälsotillstånd även vid extraanställning och tillfällig anställning. Överstyrelsen vill emellertid i detta sammanhang blott hänvisa till det av överstyrelsen avgivna remissyttrandet angående förslag rörande de sockersjuka i juli 1963. I detta remissyttrande anförde överstyrelsen bl. a.: »De diabetiker, som är i tjänst såsom lärare, har från skolkåll ofta erhållit vitsordet att vara de mest sköt-samma och mest ambitiösa lärarna, medvetna som de är om sin sjukdom såsom handikapp.» Detta gäller utan tvekan även för andra grupper av handikappade. I nämnda remissyttrande framhöll överstyrelsen vidare vikten av att all prövning av utbildnings- eller anställningssökande, vilka lider av olika handikapp, sker icke enbart med ledning av data rörande vederbörandes handikapp utan även med tanke på ett större samhällligt sammanhang — inte minst på målsättningarna för den allmänna arbetsmarknads-politiken. Överstyrelsen anser det vara av alldeles särskilt stor betydelse att handikappade men för övrigt kompetenta arbetssökande med kvalificerad utbildning av de slag varom här är fråga bedöms enligt så liberala grunder som möjligt.

Såsom ytterligare en anledning, varför många personer med kvalificerad utbildning »inte finner det motiverat att utnyttja denna utbildning» har motionärerna angett skattetekniska skäl. Det är givetvis svårt att göra en generell bedömning av de orsakssammanhang, som här kan föreligga. Överstyrelsen kan dock nämna, att, då den sökt förmå före detta yrkesverksamma kvinnliga lärare att återgå till yrket, den emellanåt mötts av ett avböjande svar under hänvisning till sambeskattningen.

Motionärerna hemställer slutligen om att åtgärder vidtages för att belysa de vinster samhället har att hämta ur ett bättre utnyttjande av den välutbildade arbetskraften och för att undersöka var de mest besvärande flaskhalsarna finns och hur förbättringar bäst bör sättas in. Överstyrelsen tillmäter sådan forskning — liksom för övrigt all samhällsvetenskaplig och pedagogisk forskning — den allra största betydelse. Med tanke på problemets mycket sammansatta natur torde det dock enligt överstyrelsens uppfattning bli fråga om svåra forskningsuppgifter och svårtolkade forskningsresultat.

Problemet med det bristfälliga utnyttjandet av den kvalificerade arbetskraften är enligt överstyrelsens mening ej av den natur, att det skulle kunna lösas snabbt med några få men lämpliga åtgärder. Orsakerna till att en person i en viss livssituation väljer att icke utnyttja en kvalificerad utbildning

i en måhända både välavlönad och samhällsnyttig yrkeskarriär, växlar mycket starkt från fall till fall. Några av dessa orsaker har berörts i det föregående.

Överstyrelsen uttalar avslutningsvis att den är villig att främst genom sin fortbildningsverksamhet göra vad den kan för ett så ändamålsenligt utnyttjande av den välutbildade arbetskraften som möjligt.

Utskottet

I motionerna påtalas den bristsituation och den köbildning som nu förekommer på skilda samhällsområden, inom utbildningsväsendet, i fråga om bostäder och vårdplatser, inom kriminalvård och social ungdomsvård. Motionärerna belyser de allvarliga samhällsekonomiska konsekvenser som »kösamhället» medför för medborgarna och för folkhushållet framför allt genom ett alltför ringa utnyttjande av den välutbildade och därigenom dyrbara arbetskraften. Denna avstår av olika skäl ofta från att använda sin utbildning. Samhällsplaneringen måste inriktas på ett bättre tillvaratagande av sådan arbetskraft om tanken på ett verkligt välfärdssamhälle skall kunna förverkligas.

Utskottet kan i allt väsentligt ansluta sig till de i motionerna anförda tankegångarna. Det synes utskottet vara en angelägen samhällsuppgift att söka klarlägga de i motionerna berörda frågorna om den välutbildade arbetskraftens betydelse i samhället i dag och för samhällsutvecklingen och om vilka åtgärder som kan vara lämpliga för att stimulera sådan arbetskraft att i större omfattning än nu är fallet utnyttja sin utbildning. För att strävandena i detta syfte skall nå största effektivitet kräves bl. a. en omsorgsfull planering. Frågan om arbetsuppgifter m. m. för samhällsplaneringen har behandlats i bilaga 2 till årets statsverksproposition angående för flera huvudtitlar gemensamma frågor. Föredragande departementschefen lämnar där en redogörelse för olika planeringsuppgifter och för vidtagna eller tilltänkta åtgärder för att förstärka den planerande verksamheten. Departementschefen anför avslutningsvis:

En framsynt planering på samhällslivets olika områden i syfte att skapa balans mellan behov och resurser och uppnå en smidig anpassning till nya betingelser har en hög angelägenhetsgrad. Som ett led i utvecklingen av en effektiv och samordnad planeringsverksamhet inom samhällssektorn måste även planeringsresurserna i verk och myndigheter förstärkas, där tyngdpunkten i utredningsarbetet bör ligga. De rent organisatoriska frågorna rörande detta arbete skall närmare utredas, liksom formerna för samarbetet och samråd i planeringsfrågor på olika områden. Förslag härom torde kunna framläggas inför 1965 års riksdag. Redan till årets riksdag kommer dock förslag rörande planeringsverksamhetens utbyggnad inom utbildningens och forskningens områden att redovisas.

Vad departementschefen sålunda anfört i dessa frågor har i enlighet med statsutskottets förslag i dess utlåtande nr 14 icke föranlett någon erinran från riksdagens sida.

Utskottet anser det i och för sig tillfredsställande att behovet av planering på detta sätt uppmärksammas och att förbättrade förutsättningar för ett effektivt planeringsarbete kan förväntas komma till stånd. Utskottet finner emellertid angeläget att spörsmålen om den välutbildade arbetskraftens betydelse och om nödvändigheten av att denna arbetskraft blir bättre utnyttjad ges stort beaktande vid planeringen för olika samhällsområden. Planeringsorganen bör få i uppdrag att företaga de i motionerna begärda undersökningarna.

Utskottet får således under hänvisning till det ovan anförda hemställa,

att riksdagen med bifall till de likalydande motionerna I: 632 och II: 778 i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte uttala,

1. att Kungl. Maj:t tillser att inom ramen för såväl långtidsutredningarna och planeringsrådet som i andra planerande instanser åtgärder vidtages för att belysa de vinster samhället har att hämta ur ett bättre utnyttjande av den välutbildade arbetskraften samt för att över huvud taget undersöka var de mest besvärande flaskhalsarna finnes och hur förbättringar bäst bör sättas in, samt

2. att Kungl. Maj:t för riksdagen redovisar de från dessa utgångspunkter vidtagna åtgärderna.

Stockholm den 12 maj 1964

På allmänna beredningsutskottets vägnar:

NANCY ERIKSSON

Närvarande:

från första kammaren: herrar Schött, Sörlin, Söderberg*, Hellebladh, Eric Gustaf Peterson, Tage Johansson, Svanström*, fru Hamrin-Thorell*, herrar Wallmark, Hedlund och Helge Karlsson*;

från andra kammaren: fru Eriksson i Stockholm, herrar Skoglösa*, Carlsson i Huskvarna*, Dickson*, Nilsson i Bästekille, Lundmark, Börjesson i Glömminge*, Rask, fröken Anderson i Lerum, fru Hörnlund och fru Forsling.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Reservation

av fru Eriksson i Stockholm, herrar Sörlin, Söderberg, Hellebladh, Tage Johansson, Hedlund, Helge Karlsson, Lundmark, Rask, fröken Anderson i Lerum och fru Hörnlund, vilka ansett att utskottet bort anföra och hemställa följande.

I motionerna anföres att en bristsituation och en besvärande köbildning föreligger på skilda samhällsområden, inom utbildningsväsendet, i fråga om bostäder och vårdplatser, inom kriminalvård och social ungdomsvård. Det uttalas vidare att »kösamhället» för medborgarna och för folkhushållet medför allvarliga samhällsekonomiska olägenheter framför allt genom ett alltför ringa utnyttjande av den välutbildade och därigenom dyrbara arbetskraften. Denna avstår ofta av olika skäl från att använda sin utbildning. Samhällsplaneringen måste inriktas på ett bättre tillvaratagande av sådan arbetskraft om tanken på ett verkligt välfärdssamhälle skall kunna förverkligas.

Det är även enligt utskottets mening av vikt att spörsmålen om den välutbildade arbetskraftens betydelse i dagens samhälle och för samhällsutvecklingen klarlägges och att frågan om lämpliga åtgärder för att stimulera sådan arbetskraft att i större omfattning än nu är fallet utnyttja sin utbildning prövas. Att åstadkomma lösningar av dessa problem ingår som ett naturligt led i den samhällsplanering som bedrivs i skilda former och inom olika verk och myndigheter och som inom den närmaste tiden kommer att ytterligare utbyggas. Frågan om arbetsuppgifter m. m. för samhällsplaneringen har behandlats i bilaga 2 till årets statsverksproposition angående för flera huvudtitlar gemensamma frågor. Föredragande departementschefen lämnar där en redogörelse för olika planeringsuppgifter och för vidtagna eller tilltänkta åtgärder för att förstärka den planerande verksamheten. Departementschefen anför avslutningsvis:

En framsynt planering på samhällslivets olika områden i syfte att skapa balans mellan behov och resurser och uppnå en smidig anpassning till nya betingelser har en hög angelägenhetsgrad. Som ett led i utvecklingen av en effektiv och samordnad planeringsverksamhet inom samhällssektorn måste även planeringsresurserna i verk och myndigheter förstärkas, där tyngdpunkten i utredningsarbetet bör ligga. De rent organisatoriska frågorna rörande detta arbete skall närmare utredas, liksom formerna för samarbetet och samråd i planeringsfrågor på olika områden. Förslag härom torde kunna framläggas inför 1965 års riksdag. Redan till årets riksdag kommer dock förslag rörande planeringsverksamhetens utbyggnad inom utbildningens och forskningens områden att redovisas.

Såvitt utskottet kunnat finna är många för motionernas syfte väsentliga spörsmål redan uppmärksammade i olika sammanhang. Som exempel härpå kan nämnas att inom det ekonomiska planeringsrådet diskuterats bl. a. så-

dana ämnen som långsiktiga problem inom den högre utbildningen samt köerna, resursanvändningen och den ekonomiska framstegstakten. Inom den nya långtidsutredningen pågår bl. a. en undersökning om den framtida utvecklingen av investeringar, driftsutgifter och arbetskraftsåtgång. Det kan särskilt nämnas att denna utredning införskaffar uppgifter i syfte att söka erhålla en sådan uppdelning av arbetskraften efter yrkesfunktion och utbildning som är av intresse för utbildningspolitiken. Utskottet vill också allmänt erinra om den roll som de administrativa organen och de särskilda beredningarna och utredningarna på exempelvis skolväsendets, yrkesutbildningens, arbetsmarknadens och sjukväsendets områden spelar i förevarande sammanhang. Den förstärkning av planeringsverksamheten som enligt ovan återgivna uttalande är att förvänta medför ökade resurser för en ingående prövning av de i motionerna berörda frågorna och ger möjlighet till den vidare överblick över problemkomplexen som är önskvärd.

I en samhällsplanering av den art och omfattning varom här är fråga kommer enligt utskottets mening ofrånkomligen bl. a. spörsmålen om den välutbildade arbetskraftens betydelse och angående utnyttjandet av sådan arbetskraft att bli utförligt behandlade. Utskottet finner därför icke erforderligt med någon riksdagens skrivelse till Kungl. Maj:t i ämnet utan får med hänvisning till det ovan anförda hemställa,

att de likalydande motionerna I: 632 och II: 778 icke må föranleda någon riksdagens åtgärd.